

NIDZICA I OKOLICE.
KATOLICY I EWANGELICY PO 1945 ROKU

KS. KRZYSZTOF BIELAWNY

NIDZICA I OKOLICE.
KATOLICY I EWANGELICY
PO 1945 ROKU

WARMIŃSKIE
WYDAWNICTWO DIECEZJALNE
GIETRZWAŁD 2012

Recenzenci wydawniczy
Prof. dr hab. Janusz Hochleitner, Olsztyn
Prof. dr hab. Waldemar Moska, Gdańsk

Za godą Kurii Metropolitalnej Archidiecezji Warmińskiej
ks. bp dr Jacek Jezierski
Wikariusz Generalny Warmiński
z dnia 4 .11. 2011 r.
L.dz. 1107/2011

Fotografie pochodzą z archiwów parafialnych

Korekta
Alicja Bartosik

Projekt okładki, skład i łamanie
Bogdan Grochal

© Copyright by Krzysztof Bielawny

ISBN 978-83-61864-09-7

Publikacja współfinansowana przez ks. kan. Stanisława Sito,
proboszcza parafii w Wielbarku, archidiecezja warmińska

Druk:
booksfactory.pl

Wstęp

Zakończenie II wojny światowej dokonało wielu zmian w byłych Prusach Wschodnich. Zmieniło się oblicze polityczne, konfesyjne, narodowościowe i społeczne. Prusy Wschodnie w wyniku umów międzynarodowych podzielono pomiędzy Polskę a Związek Radziecki. Północna część została przydzielona do Związku Radzieckiego, południowa zaś do Polski. Od 1945 r. rozpoczęła się wymiana narodowościowa, wyjeżdżali Niemcy, a na te tereny przybywała ludność polska z różnych stron. Tak też było w Nidzicy i okolicznych miejscowościach. Pierwsi osadnicy przybywali z pogranicza, a więc z Janowca Kościelnego, Janowa, Wieczfni, Białut, z powiatu mławskiego, przasnyskiego, ciechanowskiego i pułtuskiego. Wraz z wymianą narodowościową dokonywała się także wymiana konfesyjna. Ubywało wiernych Kościoła ewangelickiego, a przybywało z każdym miesiącem wiernych Kościoła rzymskokatolickiego.

Celem niniejszej publikacji jest przedstawienie dziejów ludności rzymskokatolickiej i ewangelickiej po zakończeniu II wojny światowej. Wydobycie wszystkich wątków historycznych dotyczących wiernych obu Kościołów w Nidzicy i okolicznych parafiach. Następnie syntetyczne przedstawienie i ułożenie ich w zamierzoną całość. Główny akcent zostanie położony na wymiar dziejowy ludności katolickiej i ewangelickiej, tej części narodu polskiego, która zamieszkuje południową część Mazur.

Kościół rzymskokatolicki w Nidzicy swą posługę niósł wiernym od lokacji miasta w 1381 r., aż do reformacji w Prusach w 1525 r. Pierwszą świątynię wybudowano w stylu gotyckim pod koniec XIV w. W tym też czasie erygowano parafie rzymskokatolickie w Łynie, Waplewie, Żelaźnie, Napierkach, Kanigowie, Sarnowie, Zaborowie, Szkotowie, Sławce Wielkiej, Turowie, Stębarku, Dziurdziewie i Gardynach. Wszystkie te parafie w tym okresie należały do diecezji pomezańskiej. Sytuacja zmieniła się w roku 1525. Od tego czasu świątynie stały się miejscami kultu Kościoła ewangelickiego. Po sekularyzacji biskupa pomezańskiego Eberharda von Queiss wierni Kościoła rzymskokatolickiego zostali włączeni do diecezji chełmińskiej. Taki stan trwał do 1922 r. W tymże roku obszar nidzicki przekazano pod administraturę apostolską biskupa warmińskiego¹.

¹ Zob. A. Harnoch, *Chronik und Statistik der evangelischen Kirchen in den Provinzen Ost- und Westpreußen*, Neidenburg 1890.

Od lat siedemdziesiątych XVI w. wierni Kościoła rzymskokatolickiego mieli tylko jedną świątynię w Turowie. Był to jedyny kościół katolicki, do którego należeli wierni z powiatu nidzickiego i ostródzkiego. W Nidzicy zaś erygowano parafię dopiero w 1860 r., natomiast placówka duszpasterska ze stałym duszpasterzem funkcjonowała od 1854 r. Trzecią świątynię katolicką wybudowano w roku 1934 w Napierkach.

W latach 1525–1945 w Nidzicy i okolicznych okręgach duszpasterskich dominowali wierni Kościoła ewangelickiego. Przez 420 lat Kościół ewangelicki towarzyszył swym wiernym w drodze do domu Ojca. Zaslugą zarówno duchownych, jak i wiernych Kościoła było tworzenie sieci szkół elementarnych, opieka nad chorymi i starszymi. Z chwilą zakończenia II wojny światowej sytuacja zmieniła się na niekorzyść Kościoła ewangelickiego, ponownie dawny teren Kościoła katolickiego zajmowała ludność katolicka, która w pierwszej dekadzie XXI w. stanowi znaczącą większość mieszkańców.

Sytuacja konfesyjna w 1945 r. w Nidzicy i okolicznych miejscowościach była bardzo trudna. Nie było duszpasterzy. Pierwszym duchownym, który wraz z nowymi osadnikami przybył do Nidzicy 8 maja 1945 r. był ks. Wojciech Kranowski. Duchowny zamieszkał przy małym kościele rzymskokatolickim. Opieką objął także świątynię poewangelicką w Nidzicy, w Kanigowie i w Muszakach. Zaś w okolicach Nidzicy wiele świątyń poewangelickich do kultu katolickiego przejął w 1945 r. wraz z wiernymi ks. Eugeniusz Kobyliński, proboszcz z Białut. Duchowni Kościoła rzymskokatolickiego niebawem zamieszkali przy kościele poewangelickim w Sarnowie – ks. Stanisław Tarasiewicz w 1946 r. obsługiwał kościoły filialne w Sławce Wielkiej, Kozłowie i Zaborowie, w Łynie ks. Franciszek Bałut, a od października 1946 r. ks. Stanisław Janusz, który obsługiwał kościoły filialne w Szkotowie, Turowie, Dziurdziewie, Waplewie, Stębarku i Żelaźnie. Opiekę duszpasterską nad kościołem i wiernymi w Napierkach do 1977 r. sprawowali duchowni z parafii białuckiej. W latach osiemdziesiątych XX w. powstały parafie w Napierkach, Napiwodzie, Nidzicy p.w. Miłosierdzia Bożego i Waplewie, zaś w latach dziewięćdziesiątych XX w. w Nidzicy p.w. Bł. Bolesławy Lament, w Rozdrożu, Turowie–Gardynach i w Kanigowie. Nowe świątynie do kultu katolickiego wybudowano w Nidzicy, Rozdrożu, Napiwodzie, Jabłonce, Zagrzewie, Grzegórkach i w Zimnej Wodzie.

Praca duszpasterska duchownych Kościoła rzymskokatolickiego nie była łatwa. W obszarowo dużych parafiach księża obsługiwali po kilka świątyń, docierając do nich pieszo, rowerem albo furmanką, a dopiero w późniejszym czasie samochodem. Mimo wielu trudności głosili słowo Boże wiernym, udzielali sakramentów świętych, zakładali nowe cmentarze, remontowali zniszczone świątynie i plebanie. Zagospodarowywali świątynie poewangelickie do kultu katolickiego, wyposażając je w szaty i naczynia liturgiczne, umieszczając w każdym kościele tabernakulum. Wiele parafii w diecezji warmińskiej w pierwszych latach powojennych otrzymało naczynia i szaty liturgiczne z darów od Kościoła amerykańskiego. Wierni wraz

z duchownymi kupowali obrazy świętych do swych świątyń i feretrony, które upiększały procesje eucharystyczne i odpustowe w parafiach.

Po wyrugowaniu lekcji religii ze szkół duchowni wraz ze świeckimi stworzyli imponującą sieć sal katechetycznych, by uczyć dzieci prawd wiary. Za swą wierność Bogu i Kościołowi wielu duchownych było dotkliwie prześladowanych przez służbę bezpieczeństwa, a w wypadku ks. proboszcza z Nidzicy Jana Rymkiewicza nieznana jest przyczyna jego tajemniczej choroby i zagadkowej śmierci. Również śmierć ks. Stanisława Janusza, proboszcza z Łyny, w więzieniu we Wronkach jest znakiem tragicznych czasów, w których posługiwali duszpasterze Kościoła rzymskokatolickiego. Prześladowania dotknęły także administratora okręgu duszpasterskiego w Muszakach ks. Stanisława Kalinowskiego, który w 1958 r. stawał przed sądem za posługę duszpasterską w kaplicy dojazdowej w Rogu. Jeszcze w latach osiemdziesiątych XX w. praca duszpasterska ks. Józefa Mańkowskiego, proboszcza w Nidzicy, narażona była na ciągle szykany ze strony władz komunistycznych. Ówczesne władze zmuszały wówczas wielu duchownych do opuszczenia swych parafii tylko dlatego, że byli oni gorliwymi duszpasterzami.

Po roku 1945 r. polityka wyznaniowa państwa polskiego rugowała wszelkie przejawy życia religijnego. Duchowni przez niemal pół wieku byli pozbawieni jakichkolwiek praw. Kościół rzymskokatolicki nie posiadał osobowości prawnej aż do roku 1989. Świątynie i plebanie do 1971 r. były własnością skarbu państwa, co powodowało wiele nieporozumień pomiędzy władzami a wiernymi i duchownymi. Przez wiele dziesięcioleci duchowni w Nidzicy pozbawieni byli właściwych warunków mieszkaniowych, zamieszkując w małym ciasnym i mocno zniszczonym budynku, a mimo to władze administracyjne państwa polskiego nie wyrażały zgody ani na remont budynku, ani na budowę nowej plebanii.

Wierni świeccy w Polsce, a także w Nidzicy i okolicznych parafiach, od 1949 r. byli pozbawieni prawa do swobodnego tworzenia organizacji katolickich. Jedynymi wspólnotami, które skupiały w swych szeregach wiernych, były: żywy różaniec, ministranci, lektorzy, chór parafialny i od lat siedemdziesiątych XX w. oazy młodzieżowe. Mimo ciągłej inwigilacji wiernych przez tajną policję polityczną wielu wiernych trwało przy Kościele rzymskokatolickim. Po wprowadzeniu dekretu o zmianie niektórych przepisów prawa o stowarzyszeniach z mapy religijnej Nidzicy zniknęły kongregacje mariańskie, akcja katolicka, bractwo Straży Honorowej i inne mniejsze wspólnoty. W pierwszej dekadzie XXI w. w parafii nidzickiej wierni skupiali się w kilkudziesięciu organizacjach katolickich. Na uwagę zasługuje także działalność charytatywna wspólnot parafialnych, które niosły pomoc chorym, ubogim i potrzebującym.

Wierni Kościoła ewangelickiego w Nidzicy i okolicznych parafiach po zakończeniu II wojny światowej byli pozbawieni stałej opieki duszpasterskiej. Pierwszym duchownym, który zamieszkał w Nidzicy, był ks. Eugeniusz Jungto. Do Nidzicy przybył w 1948 r. Ogromna obszarowo parafia ewangelicka w 1949 r. liczyła około 1500 wiernych, a parafia w Działdowie, którą obsługiwał ks. Jungto – około

800 osób. Smutnym wydarzeniem dla parafii były wyjazdy Mazurów–ewangelików do Niemiec Zachodnich, co z każdym rokiem pomniejszało liczbę wiernych. Przez szereg lat proboszczem parafii ewangelicko-augsburskiej był ks. Jerzy Otello, a obecnie parafią duszpasterzuje ks. Roland Zagóra. Dziś, w pierwszej dekadzie XXI w., parafia liczy kilkuset wiernych.

Na uwagę zasługuje także postawa ekumeniczna duchownych w Nidzicy i okolicznych parafiach. W wyniku rozmów, choć niełatwych, w latach czterdziestych XX w. wierni Kościoła rzymskokatolickiego oddali do kultu ewangelickiego mały kościół katolicki w Nidzicy, a zatrzymali do kultu katolickiego świątynię poewangelicką. Z czasem na rzecz parafii ewangelickiej przekazano także plebanię. Sobór Watykański II (1962–1965) i pontyfikat Jana Pawła II (1978–2005) zdynamizował dialog ekumeniczny w kilku wymiarach. Wymiar duchowy jest duszą ekumenizmu. Duchowi i wierni Kościoła rzymskokatolickiego i ewangelicko-augsburskiego wymiar duchowy realizują od wielu lat w Tygodniu Modlitw o Jedność Chrześcijan, każdego roku spotykają się na wspólnych nabożeństwach w świątyniach nidzickich, a także przy wielu innych okazjach. W wymiarze prakseologicznym ekumenizm realizowany jest wielowymiarowo – w wymiarze społecznym, charytatywnym, w trosce o pokój, sprawiedliwość i wielu innych potrzebach. Także ekumenizm w wymiarze refleksji intelektualnej przejawia się w licznych spotkaniach i konferencjach popularnonaukowych.

Z zachowanych danych archiwalnych wynika, że dzieje wiernych Kościoła rzymskokatolickiego i ewangelicko-augsburskiego w Nidzicy i okolicznych parafiach po II wojnie światowej były bardzo trudne. Władze administracyjne państwa ateistycznego utrudniały koegzystencję obu Kościołom. Praca duszpasterska wymagała wielkiej odporności i wiary ze strony duchownych. Dlatego też niniejsza rozprawa pragnie uczynić zadość owej luce w dziejach Nidzicy i okolicznych okręgach duszpasterskich.

Niniejsza rozprawa obejmuje lata 1945–2010. Punktem wyjścia jest rok zakończenia II wojny światowej, datą końcową zaś jest rok 2010, w tymże roku minęło sześćdziesiąt pięć lat od zakończenia tragicznej w skutkach II wojny światowej. W tymże czasie ważne wydarzenia dla wiernych Kościoła rzymskokatolickiego przypadły w latach: rok 1946 – uroczyste poświęcenie kościoła poewangelickiego w Nidzicy, rok 1966 – początek peregrynacji obrazu Matki Boskiej Częstochowskiej w diecezji warmińskiej z okazji milenium rozpoczęty w Nidzicy, rok 1981 ożywienie życia religijnego w parafiach, spowodowane przemianami społeczno-politycznymi w Polsce. Rok 1989 to czas zupełnej zmiany polityki wyznaniowej w Polsce w stosunku do wszystkich wyznań., co dało początek powstaniu kilku nowych parafii. Rok 2000, Rok Jubileuszowy Chrześcijaństwa, stał się symbolem na drodze ekumenicznej ku jedności chrześcijaństwa.

Powojenne dzieje wiernych Kościoła rzymskokatolickiego i ewangelicko-augsburskiego w Nidzicy i okolicznych parafiach nie zostały do tej pory wystarczająco

opracowane. Do cennych prac historycznych należy zaliczyć publikacje ks. A. Kopiczki², ks. J. Wiśniewskiego³, K. Bielawnego⁴ i J. Kłaczkowa⁵. W pracach ks. A. Kopiczki odnajdujemy sporządzone katalogi duszpasterzy pracujących w poszczególnych parafiach diecezji warmińskiej, a także krótkie biogramy duchownych, natomiast ks. J. Wiśniewski w swych publikacjach sporządził alfabetyczny katalog poszczególnych parafii dawnej diecezji pomezkańskiej z ich krótkimi dziejami oraz katalog pracujących duszpasterzy. Na uwagę zasługują opracowania pośmiertne biogramów duchownych Kościoła rzymskokatolickiego autorstwa księży biskupów J. Wojtkowskiego⁶ i J. Jezierskiego⁷. Do cenniejszych publikacji należy praca pod red. W. Nowosielskiego i ks. A. Midury,⁸ a także A. Wakara⁹.

² A. Kopiczko, *Kościół warmiński a polityka wyznaniowa po II wojnie światowej*, Olsztyn 1996; Tenże, *Katalog duchowieństwa katolickiego diecezji warmińskiej (1945–1992)*, Olsztyn 2006; Tenże, *Duchowieństwo katolickie diecezji warmińskiej w latach 1945–1992*, Olsztyn 2007; *Katalog duchowieństwa katolickiego w diecezji warmińskiej (do roku 1945)*, Olsztyn 2003; Tenże, *Duchowieństwo katolickie w diecezji warmińskiej w latach 1821–1945*, Olsztyn 2003.

³ J. Wiśniewski, *Kościół i kaplice na terenie byłej diecezji pomezkańskiej 1243–1821*, cz. 1–2, Elbląg 1999.

⁴ K. Bielawny, *Kościół ewangelicko-augsburski na Warmii i Mazurach w spojrzeniu historyczno-ekumenicznym*, Olsztyn 2008.

⁵ J. Kłaczko, *Kościół ewangelicko-augsburski w Polsce w latach 1945–1975*, Toruń 2010.

⁶ J. Wojtkowski, *Ks. Józef Sikora*, WWD 1990, nr 1, s. 21–23; Tenże, *Ksiądz Augustyn Flejszer (3 VIII 1919 – 31 XII 1992)*, WWA 1993, nr 5, s. 41–43; Tenże, *Ksiądz Kazimierz Kaluta (9 III 1930–23 III 1992)*, WWA 1994, nr 13, s. 41–42; Tenże, *Parafie utworzone w diecezji warmińskiej 1992–2002*, WWA 2002, nr 59, s. 50–82; Tenże, *Śp. ks. Adam Benedykt Kłoda (24 X 1943 – 13 IV 1997)*, WWA 1997, nr 31, s. 51–52; Tenże, *Śp. ks. infułat Wacław Hipsz*, WWD 1992, nr 2, s. 94–96; Tenże, *Śp. ks. Jerzy Podolecki*, WWD 1987, nr 3–4, s. 122; Tenże, *Śp. Ks. Kazimierz Baniewicz*, WWD 1992, nr 2, s. 93–94; Tenże, *Śp. ks. Marian Stanisławski (23 II 1927 – 15 I 1992)*, WWA 1997, nr 28, s. 84–85; Tenże, *Śp. ks. pralat Władysław Strycharz*, WWA 1996, nr 23, s. 86–88; Tenże, *Śp. ksiądz infułat Tadeusz Borkowski*, WWA 2001, nr 54–56, s. 72–75; Tenże, *Śp. ksiądz Henryk Darasewicz*, WWA 2001, nr 51–53, s. 125–126; Tenże, *Śp. ksiądz kanonik Eugeniusz Brach*, WWA 2003, nr 67, s. 59–60; Tenże, *Śp. ksiądz pralat Zygmunt Załęski*, WWA 2002, nr 59, s. 44–45; Tenże, *Śp. Ksiądz Stanisław Janusz*, PW 1992, nr 2 z 5 II – 7 III; Tenże, *Śp. ks. Wincenty Putko*, WWD 1985, nr 4, s. 161–162.

⁷ J. Jezierski, *Wspomnienie o ks. Władysławie Sudzińskim*, WWA 2004, nr 69, s. 61–62; Tenże, *Śp. ks. Bogdan Mieszczanowicz*, WWA 1996, nr 23, s. 85; Tenże, *Śp. Ks. Jerzy Podolecki (1936–1987)*, w: Instytut Kultury Chrześcijańskiej im. Jana Pawła II w Olsztynie 1979–1994, pod. red. M. Dagieli, Olsztyn 1994, s. 80–81; Tenże, *Śp. ks. pralat Ireneusz Trochimowicz*, WWA 2008, nr 96, s. 43–44; Tenże, *Śp. ksiądz Leon Zajkowski*, WWA 2002, nr 60, s. 33–34; Tenże, *Śp. ks. Teodor Baltruszewicz*, WWA 1997, nr 31, 46–47; Tenże, *Śp. ks. pralat Stanisław Żurkowski*, WWA 2006, nr 85, s. 53–55.

⁸ W. Nowosielski, ks. A. Midura, *Nidzica dawniej i dziś 625 lat miasta Nidzicy*, Nidzica 2007.

⁹ *Nidzica. Z dziejów miasta i okolic*, pod. red. A. Wakara, Olsztyn 1976.

Z dziedziny pamiętnikarskiej należy tu wymienić przede wszystkim wspomnienia pastora J. Jaguckiego¹⁰, ks. J. Sikory¹¹, ks. abpa J. Kowalczyka¹², E. Kruka¹³, S. Karaś¹⁴, K. Małłka¹⁵, F. Leyka¹⁶ i E. Sukiertowej-Biedrawiny¹⁷. Ks. J. Sikora we wspomnieniach wiele miejsca poświęca pracy duszpasterskiej w Pasłęku, Morągu, Olsztynku, a przede wszystkim w Nidzicy. W Nidzicy był proboszczem w parafii p.w. Św Wojciecha w latach 1966–1978. Po przejściu na emeryturę nadal pozostał w Nidzicy, zaś w roku 1981 zamieszkał w Olecku. Wspomnienia ks. Sikory dość szczegółowo opisują życie religijne w Nidzicy w czasie jego duszpasterzowania.

Wiele cennych artykułów przyczynkarskich odnajdujemy w prasie regionalnej, do których tematyki nie zachowały się inne przekazy źródłowe. Na uwagę zasługują: „Głos Nidzicki”, „Gazeta Nidzicka”, „Gazeta Olsztyńska”, „Kalendarz Ewangelicki”, „Nidzicki Tygodnik”, „Słowo na Warmii i Mazurach”, „Posłaniec Warmiński” i „Życie Olsztyńskie”. Wiele ciekawych informacji dotyczących dziejów życia religijnego parafii ewangelickich z przeszłości odnajdujemy na łamach „Neidenburger Heimatbrief”.

Z materiałów drukowanych najważniejsze znaczenie miały dla niniejszej pracy publikacje dokumentów kościelnych na łamach „Warmińskich Wiadomości Diecezjalnych”, a od 1992 r. w „Warmińskich Wiadomościach Archidiecezjalnych”, a także Dzienniki Ustaw.

Podstawowe materiały źródłowe do omawianego problemu znajdują się w Archiwum Archidiecezji Warmińskiej w Olsztynie. Główną bazę źródłową stanowią teczki poszczególnych parafii w Nidzicy i okolicznych okręgów duszpasterskich. Odnajdujemy w nich wiele cennych dokumentów informujących o życiu religijnym parafii.

Cenne materiały źródłowe znajdowały się również w archiwach parafialnych, przede wszystkim w Archiwum Parafii św. Wojciecha w Nidzicy. Zachowało się trzynaście teczek z korespondencją z lat 1946–2007, dwa tomy kroniki parafialnej, księgi ogłoszeń, zeszyt członków rady parafialnej z lat 1967–1978, protokoły z wizytacji biskupich i księga protokołów dziekańskich. Bogate w źródła są także archiwa parafii w Łynie, Muszakach, Sarnowie, Stębarku, Szkotowie, Wąplewie i w Rozdrożu. W archiwum parafialnym w Kanigowie zachowała się *Kronik parafialna*, ogłoszenia parafialne z lat 1967–2004, zaś cennym źródłem jest *Kronika Publicznej szkoły Po-*

¹⁰ J. Jagucki, *Mazurskie dole i niedole*, Olsztyn 2004.

¹¹ J. Sikora, *Wspomnienia* (rękopis w zbiorach autora).

¹² J. Kowalczyk, *Świadectwo i służba. Rozmowy o życiu i Kościele*, Warszawa 2008.

¹³ E. Kruk, *Kronika z Mazur*, Warszawa 1989; Tenże, *Szkice z Mazurskiego Brulionu*, Olsztyn 2003.

¹⁴ S. Karaś, *Ocalić od zapomnienia*, Olsztyn 2008.

¹⁵ K. Małłek, *Polskie są Mazury. Wspomnienia 1945 – 1966*, Warszawa 1972.

¹⁶ F. Leyk, *Pamięć notuje i utrwała. Wspomnienia*, Warszawa 1969.

¹⁷ E. Sukiertowa-Biedrawina, *Dawno a niedawno. Wspomnienia*, Olsztyn 1995.

wszechnej w Kanigowie z lat 1945–1950. Z *Kroniki* dowiadujemy się o odprawieniu pierwszej Mszy św. w kościele w Kanigowie przez duchownego Kościoła rzymskokatolickiego po zakończeniu II wojny światowej i o relacjach pomiędzy Kościołem rzymskokatolickim a władzami administracyjnymi na szczeblu powiatu i gminy. Bogatą bazę źródłową posiada także parafia w Białutach, w diecezji toruńskiej. Przez wiele lat duchowni parafii białuckiej duszpasterzowali w okręgu duszpasterskim w Napierkach. Na uwagę zasługują także Archiwa Dziekańskie w Nidzicy i Rozdrożu. W Archiwum nidzickim zachowały się teczki poszczególnych parafii z dekanatu nidzickiego z bogatym zbiorem wielu dokumentów. Na szczególną uwagę zasługują protokoły rady parafialnej w Nidzicy, sporządzane w latach 1946–1948. Dowiadujemy się z nich o zaangażowaniu wielu wiernych świeckich w organizację duszpasterstwa przy kościele poewangelickim św. Wojciecha w Nidzicy.

W Archiwum Akt Nowych główną bazą źródłową, na którą składa się korespondencja, stanowią zespoły akt Urzędu ds. Wyznań, a także Ministerstwa Ziem Odzyskanych. Na uwagę zasługuje korespondencja między Kurią Biskupią w Olsztynie a Urzędem ds. Wyznań w Warszawie, dotycząca mianowania proboszcza w Nidzicy po śmierci ks. Jana Rymkiewicza.

W Archiwum Diecezji Mazurskiej w Olsztynie zachowało się także wiele materiałów źródłowych mówiących o pracy duszpasterskiej duchownych Kościoła ewangelicko-augsburskiego w Nidzicy. Materiały archiwalne zawierają dokumenty źródłowe pierwszego stałego duszpasterza w Nidzicy ks. pastora E. Jungto i ks. J. Otello, a także korespondencję pomiędzy parafią ewangelicką a różnymi instytucjami.

W Archiwum Państwowym w Olsztynie w zespołach Wydziału ds. Wyznań i Wydziału administracyjnego udało się również odnaleźć dużo szczegółowych danych dotyczących pracy duszpasterskiej duchownych w Nidzicy i okolicznych parafiach. Wiele cennych archiwaliów zachowało się także w APO, w Oddziale w Nidzicy, w zespołach akt Starostwa Powiatowego Nidzicy. W zespołach Starostwa odnajdujemy sporządzone w pierwszych latach powojennych sprawozdania z sytuacji wyznaniowej w poszczególnych okręgach duszpasterskich w Nidzicy i okolicznych miejscowościach. Jednak nie zachowała się korespondencja pomiędzy przewodniczącym Powiatowej Rady Narodowej w Nidzicy a urzędami parafialnymi i duchownymi, zarówno Kościoła rzymskokatolickiego, jak i ewangelicko-augsburskiego. Znaleziona w archiwach parafialnych szczątkowa urzędowa korespondencja, prowadzona przez Prezydium i przewodniczącego PRN w Nidzicy, rzuca światło na trudną sytuację Kościoła w okresie totalitaryzmu komunistycznego.

Natomiast w Instytucie Pamięci Narodowej w Białymstoku zachowało się sporo materiałów o działalności duszpasterskiej Kościoła rzymskokatolickiego w Nidzicy i okolicznych parafiach. Wiele archiwaliów źródłowych odnajdujemy w raportach sporządzonych przez funkcjonariuszy UB i SB państwa totalitarnego. Zachowane dokumenty ilustrują trudną sytuację wiernych Kościoła w ówczesnych czasach.

Podjęty temat i przedstawiona problematyka zdecydowały o metodzie pracy. Zastosowano metody historyczno-krytyczną i opisową. Metoda historyczno-krytyczna posłużyła przede wszystkim analizie dokumentów sporządzonych przez tajną policję polityczną, obecnie zgromadzonych w archiwaliach Instytutu Pamięci Narodowej i w Urzędzie i Wydziale ds. wyznań. Dokumenty zgromadzone w IPN i U. ds.W. były spisywane w określonym celu. Dlatego też zastosowana metoda pozwala rzetelnie ocenić zachowane dokumenty i zapisane w nich informacje.

Cała praca podzielona jest na trzy części. Pierwsza przedstawia ogólne informacje z życia diecezji warmińskiej po II wojnie światowej, a także sytuację osadnictwa w powiecie nidzickim w pierwszych dwóch dekadach po 1945 r.

Druga część, ukazująca dzieje wiernych Kościoła rzymskokatolickiego i ewangelicko-augsburskiego w Nidzicy, podzielona jest na pięć rozdziałów. Pierwszy przedstawia dzieje parafii św. Wojciecha, drugi poświęcono duchownym i świeckim zaangażowanym w życie parafii, trzeci – działalności duszpasterskiej, czwarty – dziejom parafii ewangelicko-augsburskiej p.w. św. Krzyża, oraz piąty – dwom nowym parafiom powstałym w 1989 r. i w 1993 r.

Trzecią część poświęcono okręgom duszpasterskim w okolicach Nidzicy, a więc: sytuacji religijnej w pierwszych latach po zakończeniu II wojny światowej, pracy duszpasterskiej duchownych i ich zmaganiom z systemem komunistycznym. Część ta składa się z dziesięciu rozdziałów. Każdy z nich poświęcony jest dziejom parafii, zaś ostatni – parafiom utworzonym w latach dziewięćdziesiątych XX w., a mianowicie parafii w Rozdrożu, Turowie-Gardynach i w Napiwodzie erygowanej w 1989 r.

Uzupełnieniem książki jest dodatek zawierający Orędzie Kardynała Prymasa (przyp. red. – A. Hlonda) do Ludności Katolickiej Ziem Odzyskanych z 1948 r., przemówienie ks. Biskupa T. Wilczyńskiego do Duchowieństwa Diecezji Warmińskiej z dnia 20 grudnia 1962 r., po powrocie z I Sesji Soboru Watykańskiego II, Homilia Jana Pawła II wygłoszona w Olsztynie 6 czerwca 1991 r., refleksje ks. abpa E. Piszczka z okazji 20. rocznicy pobytu Jana Pawła II w Olsztynie i prezbitologia dekanatu nidzickiego w latach 1945–2000.

Serdeczne podziękowania składam ks. bp. R. Bażanowskiemu, rządcy diecezji mazurskiej Kościoła ewangelicko-augsburskiego, ks. prał. T. Lewdarowiczowi, dziekanowi dekanatu Nidzica Kościoła rzymskokatolickiego i wszystkim proboszczom dekanatu nidzickiego, za udostępnienie wielu materiałów archiwalnych.

W publikacji zachowano pisownię imion i nazwisk na podstawie materiałów źródłowych.

Spis treści

CZĘŚĆ I

Wiadomości ogólne..... 13

Rozdział I

Diecezja warmińska po 1945 r..... 15

Rozdział II

Stosunki narodowościowe..... 31

CZĘŚĆ II

Katolicy i ewangelicy w Nidzicy.....41

Rozdział I

Parafia nidzicka św. Wojciecha 43

Rozdział II

Duchowni i świeccy 69

Rozdział III

Działalność duszpasterska..... 133

Rozdział IV

Parafia ewangelicko-augsburska p.w. św. Krzyża w Nidzicy..... 205

Rozdział V

Nowe parafie w Nidzicy..... 231

CZĘŚĆ III

Okręgi duszpasterskie w okolicy Nidzicy.....251

Rozdział I

Łyna – p.w. Niepokalanego Serca Najświętszej Maryi Panny..... 253

Rozdział II

Waplewo – p.w. św. Stanisława biskupa i męczennika..... 287

Rozdział III

Sarnowo – p.w. św. Antoniego 301

Rozdział IV

Kozłowo – parafia p.w. św. Piotra i Pawła 333

Rozdział V

Turowo – p.w. św. Michała Archanioła; Szkotowo – p.w. św. Józefa..... 349

Rozdział VI

Muszaki – parafia p.w. św. Wawrzyńca..... 373

Rozdział VII	
Grunwald – Stębark p.w. Przenajświętszej Trójcy i św. Stanisława Kostki.....	405
Rozdział VIII	
Napierki – p.w. św. Antoniego Padewskiego.....	419
Rozdział IX	
Kanigowo – parafia p.w. Krzyża Świętego	433
Rozdział X	
Nowe parafie	459
Zakończenie	472
Aneks.....	475
Wykaz skrótów.....	527
Bibliografia	531